

Zbornik završava izvornim tekstom Rižanskoga placita, u kojemu se Motovun prvi put spominje u pisanim izvorima, i njegovim prijevodom (366-379), preuzetima iz knjige Luje Margetića *Istra i Kvarner* (Rijeka 1996.).

Ovo izdanje je bez sumnje vrijedan doprinos i velik poticaj istraživanju povijesti Motovuna i Motovunštine. Zbornik koji sadrži dijelom znanstvene, a dijelom stručne članke istarskih i hrvatskih znanstvenika, stručnjaka i zaljubljenika u ovaj pitoreskni gradić središnje Istre nezaobilazan je priručnik i svakako polazište za opširnija i detaljnija istraživanja "Grada Velog Jože". Međutim, za upotpunjavanje cjeline nedostaju radovi o motovunskom razvijanju i kasnom srednjem vijeku, o vremenu francuske uprave te posebno o događanjima u 19. i 20. stoljeću.

Aldo Šuran

***Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli, 150 Jahre Schiffbau in Pula/Pola*, ur. Bruno Dobrić, Pula: Društvo za proučavanje C. i kr. mornarice "Viribus Unitis", 2010., 312 str.**

Stotinu i pedeset godina brodogradnje u Puli, 150 Jahre Schiffbau in Pula/Pola zbornik je radova s međunarodnog skupa koji je održan 8. prosinca 2006. u Puli povodom 150. obljetnice osnutka Carskog i kraljevskog pomorskog arsenala u Puli. Organizatori su bili Društvo za proučavanje Carske i kraljevske mornarice "Viribus Unitis", d. d. Uljanik, Istarska županija i Austrijski kulturni forum iz Zagreba. Knjiga je tiskana uz potporu Grada Pule, Istarske županije, Grupe Uljanik te Austrijskog kulturnog foruma. Uredio ju je Bruno Dobrić, dok urednički odbor čine Erwin Schatz, Franc Kos, Zvonimir Freivogel i Branko Perović. Zbornik predstavlja vrlo važan doprinos upoznavanju bogate, ali i nedovoljno poznate pomorske i brodograditeljske tradicije Pule. S obzirom na to da je znanstveni skup bio međunarodne naravi (austrijsko-hrvatsko-talijanski), svi su tekstovi s njemačkog i talijanskog jezika prevedeni na hrvatski, dok su tekstovi hrvatskih autora ili prevedeni u potpunosti ili je preveden sažetak. Za prijevode i lekturu zaslužni su Zvonimir Freivogel, Gisela i Helmut Malnig, Erwin Schatz, Roberta Matković i Violeta Moretti. Naslovi su napisani dvojezično (hrvatski i njemački). Uvodni dio zbornika, numeriran rimskim brojkama,

donosi posvetu Ivanu Barbaliću, Željku Šesniću i svim pulskim brodograditeljima (V), nakon čega slijedi sadržaj (VII-IX), predgovor predsjednika d. d.-a Uljanik Antona Brajkovića (XI) i riječ urednika Bruna Dobrića, koji je ukratko naveo što je bilo povod ovog zbornika te što čitatelji mogu saznati u radovima (XII-XVI). Predgovor i riječ urednika prevedeni su na njemački jezik.

Zbornik je podijeljen na četiri dijela. U prvom dijelu nalazi se šest radova posvećenih Carskom i kraljevskom pomorskom arsenalu u razdoblju Austro-Ugarske Monarhije (3-140). Otvara ga rad Dietera Winklera "Od spremišta za jedra do kovačnice oružja – pulski Pomorski arsenal od nastanka do 1918. godine" (3-38). U radu govori o austrijskom planu gradnje ratne luke u Puli iz 1835., koji je tadašnji zapovjednik mornarice odbio zbog klime, slabe infrastrukture te visokih troškova. Međutim, već 1846. nadvojvoda Fridrik obnavlja prijedlog Pule kao sjedište Jadranske divizije. Vrlo brzo je krenula realizacija, iduće godine podignuta su prva skladišta za brodsku opremu, 1850. predložen je osnutak podružnice venecijanskog arsenala u Puli. Opsežni planovi su mijenjani, projekt je proširen u osam točaka, ukupni troškovi narasli. Gradnja je trebala trajati oko sedam godina. Radovi su napredovali te je car Franjo Josip I. svečano položio temeljni kamen 9. prosinca 1856. Od 1861. sve više se posao iz Venecije prebacivao u Pulu, a pogotovo od 1866., nakon što je Venecija pripala Italiji. Od tada Arsenal postaje glavno središte za gradnju i održavanje austrijske ratne flote. Arsenal je bio podijeljen na kopneni dio i na otok Uljanik, na kojem su se nalazili dokovi, radionice, skladišta i ini objekti. Broj radnika nikad nije prelazio 2570, Prvim svjetskim ratom kakvoća je padala zbog odlaska kvalificiranih radnika u vojsku. Ulaskom talijanskih vojnika u Pulu 5. studenoga 1918. prestaje djelovanje Arsenala. Od 1856. do 1918. izgrađen je 61 brod i podmornica te niz manjih plovila.

Sljedeći rad, "Gradnja brodova i »opsežni popravci« za Carsku i kraljevsku ratnu mornaricu u Arsenalu u Puli" (39-56), djelo je Zvonimira Freivogela. U njemu govori da su u Arsenalu, osim što su se gradili, i održavani i popravljani gotovo svi brodovi Carske i kraljevske mornarice. Neki brodovi, poput "Szent Istvana", "Helgolanda" i "Novare", koji su započeti u drugim brodogradilištima, dovršavani su u Puli jer je Arsenal bio bolje zaštićen. Također, sastavljene su male podmornice za njemačku mornaricu, nekoliko ih je montirano ili građeno za austrijsku mornaricu, a građeni su i hidroavioni. Vodstvo austrijske mornarice moralo je biti snalažljivo jer je imalo

ograničena sredstva za izgradnju novih plovila. Stoga je neke novogradnje prerusilo u “temeljite pregradnje” kako bi iskoristilo novčana sredstva namijenjena remontu. Ti brodovi zadržali su jedino ime i dijelove opreme. Autor navodi brodove koji su sagrađeni u Puli te sagledava ulogu pojedinih gradnji u razvoju mornaričke tehnike i povijesti ratovanja na moru.

Erwin Sieche radom “Pula i ratna brodogradnja Habsburške Monarhije. Glavni brodograđevinski inženjeri Carsko-kraljevske / Carske i kraljevske ratne mornarice” (57-78) čitatelje upoznaje s brzim tehnološkim napretkom Arsenala. Govori o brzim reakcijama brodograditelja prema novim i stalnim promjenama, razvitku sve kvalitetnijeg brodograditeljskog inženjerstva koje se nalazilo u Beču te su stoga uprava i izrada dokumentacije za brodogradnju, kao i izrada strojeva i oružja, bili predaleko od mjesta izvedbe. Upravo se zato 15. lipnja 1885. osniva u Puli Mornaričko-tehnički odbor koji se trebao baviti tehničkim zadaćama. Rad je ograničen na osobe koje su nosile naslov glavnih brodograđevinskih inženjera jer dokumenti Austrijskog državnog arhiva i Ratnog arhiva ne pružaju uvid u interne diskusije u brodogradnji, sukob ideja, prepirke i osobne kontroverze. Rad je autor obogatio fotografijama inženjera iz vlastite zbirke.

Helmut W. Malnig je rad “Prvo svjetsko plovilo na zračnom jastuku” (79-100) podijelio u sedam poglavlja. Prva dva poglavlja donose kratak prikaz povijesti vozila na zračnom jastuku. Autor naglašava kako nije postojala tehnologija koja bi mogla poduprijeti ideje od XIX. st. sve do 1955. godine. Treće poglavlje posvećeno je razlozima pokušaja gradnje takvog plovila, četvrti dio govori o plovilu na zračnom jastuku poručnika bojnog broda Dagoberta Müllera von Thomamühla. Donosi tehničke podatke, rezultate pokusa, službenu ocjenu inženjera Mornaričkog tehničkog odbora, daljnji povijesni razvoj te ocjenu s današnjeg gledišta. Također, upozorava da su Talijani imali više uspjeha s brzim naoružanim motornim brodicama (MAS) kojima su nanosili velike gubitke Austriji te nesmetano kontrolirali dobar dio Jadrana. Posljednja tri poglavlja donose daljnji razvoj nakon 1955., životopis von Thomamühla i objašnjenje načela djelovanja zračnog jastuka.

Erwin Schatz u “Carskom i kraljevskom mornaričkom zrakoplovstvu na području Središnje ratne luke Pula” (105-115) predstavlja topografiju pulske luke, navodi gradnju Pomorske letачke postaje na otoku Sveta Katarina, na čijem se zemljištu moglo smjestiti 20 aviona. U Arsenalu su popravljani hidroavioni, a nabavljani su u bečkim tvornicama. Školska letачka postaja osniva se na otoku Kotež pred Brijunima. Osim Monarhije, i neke privatne

udruge bile su sponzori za financiranje mornarice. U posljednjem dijelu rada govori o ratnim godinama, gubicima i tehničkim podacima hidroaviona.

Achille Rastelli "Pomorskim muzejom Pulskog arsenala i sudbinom njegovih izložaka" (117-139) istražuje izložke austro-ugarskog porijekla koji se danas nalaze u Italiji. Autor nailazi na teškoće jer nije uvijek moguće određivanje točnog porijekla muzejske građe. Iako je istraživanje otežano jer je od prestanka djelovanja Muzeja u Puli prošlo sedamdesetak godina, autor je uspio doći do određenih rezultata. Započinje pregledom talijanskih muzeja koji su bili zainteresirani za izložke te nastoji odrediti izvorni fundus Muzeja. Jedan od većih problema istraživanja su preseljenja muzeja i njihovo pljačkanje, što otežava potragu i istraživanje. Istraživanje je obavljano u Mornaričkom tehničkom muzeju u La Speziji, Povijesnom pomorskom muzeju u Veneciji, Gradskom pomorskom muzeju u Milanu, Antropološkom muzeju Sveučilišta u Padovi i Etnografskom muzeju u Beču.

Drugi dio donosi dva rada koji govore o utjecaju brodogradnje na razvoj Pule od 1856. do 1918. godine. Rad Attilija Krizmanića "Utjecaj smještaja Arsenala na prostorni razvitak Pule" (143-162) ukazuje na važnost prostornog razvitka grada koji je neraskidivo vezan uz Arsenal. Grad po prvi put u svojoj povijesti izlazi iz okvira starih obrambenih zidina i stvara nove gradske četvrti, gradi se nova komunalna infrastruktura, mijenja se karakter stanovništva, prostorni razvitak obilježen je arhitekturom u duhu historicizma. Autor spominje prvi plan i utjecaj Carla Moeringa, provođenje urbane sheme gradskih četvrti Sv. Polikarpa i Monte Zara od strane gradske uprave, čije će sheme biti sukladne pravcima obrambenih arsenalskih zidina u kontrastu s antičkom urbanom shemom povijesne jezgre, te s novim ortogonalnim sustavom. Ukazuje na prvu fazu gradnje Arsenala koja je uvjetovala sanaciju najvećeg i najopasnijeg malaričnog područja, gradnju prvog modernog vodovoda i kanalizacijskog sustava te čitav niz poboljšanja u cijelom gradu i predgrađima sa strožim sanitarnim normama. Rad je dodatno obogaćen priložima: katastarskim planovima iz 1820., urbanističkim planovima iz 1850., projektima vodovoda i kanalizacije iz 1862. godine. Drugi rad, "Počeci suvremenoga gradskog života Puljana na prijelomu stoljeća s posebnim osvrtom na »arsenalote« (1890.-1910.)" (165-180), djelo je pulskog povjesničara Darka Dukovskog. Na početku rada autor predstavlja pučanstvo Istre od osamdesetih godina XIX. st. pa sve do 1910. godine. Govori o radnoj snazi koja je pristizala iz ruralnih dijelova Istre, o njihovoj kvalificiranosti i nekvalificiranosti te privikavanju na nova društvena okruženja. Nadalje ukratko predstav-

lja razvoj političkog kotara Pula i samoga grada, zakašnjelu industrijalizaciju, tehnološku modernizaciju i urbanizaciju. Također, govori o kvalificiranim radnicima te njihovoj vjerskoj, narodnoj i socijalnoj strukturi. “Arsenalote” je autor iskoristio da pokaže prosječne plaće i životni standard stanovnika zapadne obale Istre. Na kraju rada Dukovski predstavlja industrijalce, poduzetnike i trgovce koji su Pulu vidjeli kao perspektivan grad.

Treći dio zbornika, u kojem se nalaze dva rada, posvećen je brodogradnji od Prvog svjetskog rata do današnjih dana. “Brodogradilište Scoglio Olivi i područje Arsenala u vrijeme Italije” (185-228) djelo je Raula Marsetića. Autor upozorava da je svršetkom rata otok Uljanik prepušten privatnoj industriji te da brodogradilište za talijanske uprave nikad nije imalo velik značaj jer je obavljan jedino remont brodova. Piše o krizi tridesetih godina XX. st., iz koje je brodogradilište nakratko izašlo novom aktivnošću – održavanjem podmornica. Brojna su otpuštanja radnika, što je donijelo negativne posljedice za grad. Na kraju autor ukazuje kako je upravo luka bila glavni razlog teških bombardiranja grada u Drugom svjetskom ratu. Osim na hrvatskom, rad je objavljen i na talijanskom i njemačkom jeziku. U članku “Posljednjih 60 godina brodogradilišta Uljanik” (239-264) Željko Šesnić prikazuje stanje nakon Drugog svjetskog rata. Iznosi načine raščišćavanja ruševina i novo podizanje brodogradilišta. Prema autorovu mišljenju, nova koncepcija gradnje velikih brodova bila je vrlo smjela i donijela je proizvodnju dizelskih motora, informatičko unapređivanje, ali i određene teškoće u tehnološkoj organizaciji. U većem dijelu rada autor podrobno iznosi tehničke podatke svih brodova izgrađenih u tom razdoblju i tehničke rekonstrukcije. Na kraju rada nalazi se tablica sa svim brodovima, u koju je autor unio ime, vrstu i nosivost broda, kupca, državu te godinu isporuke.

Posljednji dio zbornika posvećen je utjecaju razvoja brodogradnje na demografsku sliku Pule od 1856. do 2001. godine. Davor Mandić radom “Utjecaj razvoja brodogradilišta Uljanik na demografsku sliku Pule od 1856. do 2001. godine” (267-296) iznosi političke i gospodarske prilike, razvojne planove Arsenala i brodogradilišta u izravnoj vezi sa stanovništvom Pule. Rad je podijelio na četiri razdoblja: (1) od nastanka Arsenala pa sve do kraja Prvog svjetskog rata; (2) do kraja Drugog svjetskog rata, s posebnim osvrtom na novi gospodarski razvojni program; (3) nakon Drugog svjetskog rata do sredine sedamdesetih godina XX. st., gdje se grad razvija usporedno s brodogradilištem; (4) posljednje, koje govori o sve manjem utjecaju Uljanika na demografsku sliku grada.

Prilozima u kojima se nalaze planovi Arsenala (299-305) i kazalom osobnih imena (306-310) završava ovaj osebujan svezak koji po prvi put na jednom mjestu donosi rezultate istraživanja domaćih i stranih povjesničara. Zbornik pruža velik broj podataka dosad slabo poznate povijesti jednog od najvažnijih pulskih simbola, koji i dan danas zauzima značajno mjesto ne samo u povijesti grada nego i cijele Istre.

Ante Teklić

Narodi ostaju, režimi se mijenjaju,
zbornik radova o 100. obljetnici rođenja mons. Bože Milanovića (1890.-
1980.) sa simpozija održanog u Zagrebu i Pazinu 11.-13. listopada 1990.,
ur. Ilija Jakovljević, Pazin: Josip Turčinović, Pazin / Porečka i Pulska
biskupija, listopad 2010., 256 str.

Dvadeset godina nakon održavanja simpozija “Narodi ostaju, režimi se mijenjaju” u povodu 100. obljetnice rođenja mons. Bože Milanovića (Zagreb i Pazin, 11.-13. listopada 1990.) izišao je zbornik radova koji su na tom skupu predstavljeni. Radovi su u zborniku, nakon pozdravnih govora, razvrstani u dvije veće cjeline: “Znanstveni radovi sa simpozija u Zagrebu” (23.-47.) i “Znanstveni radovi sa simpozija u Pazinu” (51.-198.), a na kraju su “Uspomene na Božu Milanovića” (201.-223.) i “Prilozi” (227.-254.).

U prvoj se cjelini nalaze četiri znanstvena rada sa zagrebačkog dijela simpozija. Prilog akademika Andrije Mohorovičića “Mons. Božo Milanović – ličnost u kontinuitetu povijesti Istre” govori o osebujnoj ličnosti u kontekstu cjelokupne kulturno-povijesne baštine Istre. Autor ističe povijesnu činjenicu da je Istra od početaka slavenskog naseljavanja na ove prostore naseljena hrvatskim pukom. Rižanski placit, Istarski razvod i Bašćansku ploču te druge glagoljske spomenike navodi kao važne i prijelomne dokumente za kasnije događaje. Upravo glagoljaštvo dokazuje identitet slavenskog puka u Istri i potvrđuje da su Istra i kvarnersko područje bili žarištem visoke kulture pisanja dokumenata i crkvenih knjiga vlastitim hrvatskim jezikom i pismom. Otuda su istarski svećenici i narodna crkva očuvali samostojnost hrvatskoga identiteta u Istri, gdje treba tražiti društvenu, političku i crkvenu važnost mons. Bože Milanovića.